

Tábor a szomszédban**A regensburgi Außenlager története és a város emlékezetpolitikája**

Tanulmányomban a táborrendszerek egy olyan szintjét mutatom be, amely a magyar nyelvű szakirodalomban még kevésbé feltárt. Jelen mű alapját a Bajorországban található regensburgi KZ-Außenlagerről írt szakdolgozatom jelenti.¹ A szakdolgozat számos érintett témája közül jelen esetben a tábor történetének kronologikus bemutatására helyezem a hangsúlyt, így szemléltetve azt, hogy vannak még olyan lágerek, amelyek történetének klasszikus megírása még újdonság lehet a holokauszt történeti kutatásában. A munka második felében pedig az a kérdés kerül feltárássra, hogy a német emlékezetpolitikát milyen kihívások érték Regensburg városában, hogyan dolgozta/dolgozza fel a mai napig az egykori tábor emlékét a település.

Mielőtt a klasszikus tábortörténet leírása következne, elengedhetetlen magának az Außenlager fogalomnak a tisztázása. Az *außen* kifejezésnek a német nyelvben 'kint, külső, kívül' jelentései vannak. Ebből következik, hogy ezek a lágerek nem önálló létesítmények voltak, hanem egy-egy nagyobb, fő koncentrációs tábor alá tartoztak. Létrejöttük a második világháború menetében beállt változásnak köszönhető. 1942-ben a Szovjetunió ellen indított támadás elbukott, és a náci Németországban egyre nagyobb nehézségebe ütközött a hadigazdaság fenntartása. 1942-től a koncentrációs táborok foglyainak munkájára is szükség volt, illetve számos egyéb személyt is kényszermunkára köteleztek a Harmadik Birodalmon belül. Adolf Hitler 1942. szeptember 21-én döntött arról, hogy a foglyokat fegyverkezési üzemekben is bevetetik.² A KZ-foglyok ilyen szintű kihasználása 1944-ben érte el csúcspontját, amikor létrehozták az Außenlager-rendszert. Ekkorra a létező 25 koncentrációs tábornak több mint 1200 külső tábora működött a németek által megszállt területeken.³ Ezek a helyek – habár általánosságban véve méretükben és struktúrájukban kevésbé voltak szervezettek, mint a főtáboraik – igen fontos részét képezték a rendszernek, olyannyira, hogy 1944 után a foglyok többsége, 75%-a ilyen táborokban dolgozott.⁴

Az Außenlagerek közös jellemzője volt, hogy létrehozásuk helyét általában praktikus okok határozták meg. Néhol ezek magának a munka végzésének helyén jöttek létre, máskor viszont ott, ahol elég hely volt a foglyok számára. Ilyen volt Regensburgban az egykori vendéglőépület, vagy egy másik példát említve a plattingi fiúiskola. Számos esetben tehát civil épületeket alakítottak át koncentrációs tábori célokra. Viszont a nagyobb külső lágerekben, ahol több száz fogoly is dolgozott, viszont inkább a klasszikus tábori körülmények (szögesdróttal elkerített barakkok) voltak a jellemzők.

1 Vojcsik Márta Johanna 2021: *Egy délnémet koncentrációs tábor ismeretlen históriája: a regensburgi KZ-Außenlager története*. (Szakdolgozat), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

2 Feidel 1993: 11.

3 Benz 1999: 5–6.

4 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 17.

A civil épületek ilyen módon történő felhasználása azonban azt eredményezte, hogy hollétüket, jelenlétüket már nem lehetett eltitkolni az adott település lakossága elől.⁵ Illetve a foglyok által végzett kényszermunka során szorosabb kapcsolatba kerültek a civil lakossággal, mivel nap mint nap találkoztak üzemvezetőkkel, szakemberekkel és egyéb civilekkel.⁶

Regensburg a flossenbürgi láger⁷ külső táborai közül az egyik utolsóként létesített volt. 1945. március 19-én hozták létre, és április 23-ig, a pánikszzerű evakuálásáig állt fenn.⁸ Létesítése mellett számos indok szólhatott a német tábori vezetés szempontjából. A városban működött egy Messerschmitt-repülőgépezem, illetve maga a település stratégiai is fontos helyen fekt. Vasúti összeköttetései miatt közlekedési csomópont volt, ahol a katonák és a hadianyag szállítása történt. Emiatt a szövetséges csapatok a háború vége felé folyamatosan bombázták a pályaudvart és a városba vezető síneket. Az Außenlagert elsősorban ezeknek a bombatámadások által okozta károknak a kijavítására hozták létre.⁹

Mivel a tábor Flossenbürg alá tartozott, a 400 főnyi foglyot ebből a lágerből szállították Regensburgba. A csoport egyharmadát (128 fő) alkották a zsidó származásúnak minősített foglyok, akik főleg lengyel és magyar nemzetiségűek voltak. Ezen kívül számos más etnikum is megtalálható volt a táborban: németek, belgák, franciák és oroszok.¹⁰ Utóbbiak hadifogságba esett katonák, vagy kényszermunkára elhurcolt személyek voltak.¹¹ A legtöbben közülük Regensburg előtt már számos más lágerben jártak és éveket éltek le a koncentrációs táborok rendszerében.¹²

A város lakossága – miként arról már esett utalás – szó szerint az első pillanattól fogva tudatában volt a tábor jelenlétének a településen. Ennek két oka is volt: a foglyok érkezésének időpontja, illetve a tábor helyszíne. A lágert egy vendéglő épületében létesítették, amely a Colosseum nevet viselte,¹³ és az úgynevezett Stadtamhof városrész főutcáján állt, és áll a mai napig. Ez a városrész Regensburg egyik központi helye, a település híres középkori hídjá, a

5 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 16.

6 Benz 1999: 14.

7 A bajorországi flossenbürgi koncentrációs tábort 1938-ben hozták létre egy már korábban is üzemelő kőbánya közelében. A háború előtt főleg német, a háború kitörése után azonban a németek által megszállt területekről is kerültek ide foglyok. A tábor jellegét tekintve férfi munkatábor volt. 1942 és 1945 között 92 külső tábora létesült. Ezek közül 70 helyszínen a hadiiparban használták fel a foglyok kényszermunkáját. A tábor létszáma 1945 márciusában érte el csúcspontját, amikor a főtáborban 15445 fő, míg külső táboraiban majdnem 37000 fogoly volt. Külső táborai különböző jellegűek voltak: néhol csak 10-20 fő dolgozott, míg máshol több ezren is. Bár a főtáborban csak férfiak voltak, 27 külső táborban nők is dolgoztak (Wolter 2011:18–19; Feidel 1993:12).

8 Schülerwettbewerb 1982/83: 6.

9 Seifert 2003: 87–88.

10 Fritz 2006: 240.

11 Simon-Pelanda 1996: 162.

12 Fritz 2006: 240.

13 A Colosseum felirat a mai napig látható az épületen.

COLOSSEUM

Tinlo VIETNAM CUISINE & S *Tinlo*

TAXI

5

LA PESTERIA

Steinerne Brücke is erre a szigetre vezet. A transzport napközben érkezett meg Flossenbürgből a Colosseumtól délre található pályaudvarra, ahonnan gyalog hajtották végig őket a középkori belvároson keresztül az egykori vendéglőbe.¹⁴

A foglyokat az első emeleten lévő nagyobb teremben helyezték el. Ez eredetileg a vendéglőben tartott nagyobb összejövetelek helyszínéül szolgált, így az összes fogoly egy légtérbe volt összezsúfolva. Nem meglepő, hogy a különböző betegségek, mint például a flekktífusz, nagyon gyorsan terjedt a legyengült emberek között. A táborban semmiféle orvosi ellátás vagy betegszoba nem állt rendelkezésre. A körülmények még a koncentrációs táborok viszonyai között is rossznak számítottak. Nem voltak ágyak, csak földre szórt szalmán aludtak. A tisztálkodásra a több száz embernek egy mosdó és egy vízcsap állt a rendelkezésére.¹⁵ Flossenbürg közelsége miatt a munkaképtelen vagy beteg foglyokat a főtáborba szállították vissza, és onnan pótolták a létszámot. Azonban egy-egy ilyen visszaküldés általában egyet jelentett a halállal.¹⁶

A regensburgi tábor léptékéhez képest meglepően magas volt az oda beosztott SS-őrök száma. Ennek indoklására a foglyok nyílt terepen történő munkavégzése adhat választ. A nagyobb létszámmal akarták megelőzni az esetleges szökési kísérleteket. Március végén 50 SS-őr tartozott a külső táborhoz, akik SS-Obersturmführer Plagge vezetése alatt álltak.¹⁷ Ludwig Plagge Regensburg előtt Auschwitzban több ezer roma és theresienstadti zsidó elgázosításáért volt felelős.¹⁸ A tábor túlélői szerint a háború végére alkoholfüggőség és mérhetetlen agresszió jellemezte. Tadeusz Sobolewicz visszaemlékezésében beszámol egy, esetről, amikor Plagge őt és egy másik fogolytársát alkoholopásra kényszerítette.¹⁹ Plagge helyettese egy a háborúban megsérült Wehrmacht katona, Obersturmführer Liedtke volt. Liedtke felelt az őrok beosztásáért, a halálesetek jelentéséért a városvezetésnek, illetve a konyhai személyzet ügyében is ő volt az illetékes. A túlélők szerint egész nap a Colosseum területén tartózkodott, ugyanis az SS is ebben az épületben volt elszállásolva. Az őrok a földszinti vendégszobákban laktak, akik csoportját Volksdeutsche, jugoszláv területekről származók mellett bűncselekmények miatt fegyveres szolgálatra ítélték alkották.²⁰

A regensburgi KZ-Außenlager egykori épülete (szerző fotója)

14 Simon-Pelanda 1996: 162.

15 Fritz 2006: 241.

16 Simon-Pelanda 1996: 162.

17 Fritz 2006: 241–242.

18 Simon-Pelanda 1996: 163.

19 Sobolewicz 1999: 221–222, 227–233.

20 Fritz 2006: 241–242.

Arról, hogy a táborban a foglyok közötti hierarchia miként épült fel, a források nem nyújtanak túl sok információt. Hersch Solnik túlélő szerint a kápók zöld háromszöget viselő német bűnözők voltak. Illetve a fekvőhelyük a többi fogolytól elkülönülten a terem színpadszerű emelvényén volt.²¹

A testi fenyítés mindennapos volt, amelynek egyik eszközeként az úgynevezett Schlagschemel, azaz verőzsámoly is rendelkezésre állt.²² Tadeusz Sobolewicz a használatáról is pontos képet ad, mivel ő maga is elszenvedett egy ilyen verést. A fogolynak rá kellett feküdni a zsámolyra, miközben Plagge egy fapácával verte az alfelét, és hangosan számoltatta a büntetettel az ütésekkel. Egy-egy ilyen verés után – ahogyan Sobolewicz leírja – a fogoly képtelen volt ülni, alfele teljesen elszíneződött a véraláfutásoktól. Orvosi ellátás hiányában egyedül a konyháról szerzett meleg vízzel lehetett borogatni a sérülést, amely csak két hét után javult valamelyest.²³

Stadthof városrész és a Colosseum épülete (szerző fotója)

A tábori élelmezés kérdésében is Sobolewicz az egyik fontos forrás, ugyanis ő maga a konyhán dolgozott. Bár feltételezhetnénk, hogy az egykori vendéglőben volt konyha, valamilyen oknál fogva mégsem ezt használták a foglyok napi ételadagjainak elkészítésére. Az épület udvarán a szabad ég alatt főztek, az időjárástól függetlenül.²⁴ Kiemelendő részlet a főzéssel kapcsolatban, hogy a táborlakók külső helyszínről is kaptak ételt. A délben kiosztott káposztalevest a Goldenen Löwen fogadósnője főzte, az esti haldarabkákat tartalmazó leves pedig a Malzfabrik Herrmann-ból származott.²⁵

21 Simon-Pelanda 1996: 162–166.

22 Schülerwettbewerb 1982/83: 16.

23 Sobolewicz 1999: 222–224.

24 Sobolewicz 1999: 220–221.

25 Schülerwettbewerb 1982/83: 22.

A táborban egy átlagos nap reggel öt órakor – a többi koncentrációs táborhoz hasonlóan – *Appell*-lal kezdődött. Majd ezután indultak el a foglyok dolgozni a főpályaudvarra, vagy egy másik városrész, Prüfening pályaudvarához. Útjuk ismét a Duna fölött átívelő hídon, a Steinerne Brücken át vezetett. A foglyok facipőinek kopogása a macskaköves utcákon az egész belvárosban hallatszott.²⁶

A bombázások során keletkezett károk kijavítása amellelt, hogy megterhelő fizikai munka volt, egyben folyamatos életveszélyt is jelentett. Ugyanis a foglyoknak nemcsak a romeltakarítás volt a feladata, hanem a fel nem robbant bombákat is hatástalanítaniuk kellett. Visszaemlékezők beszámolnak olyan esetről, amikor egy sikertelen hatástalanítás során húsz fogoly felrobbant, illetve Plagge a romba dőlt házakba küldte be a foglyokat, hogy épségben maradt értéktárgyak után kutassanak.²⁷ A munka emellelt a nehézségek mellette is különösen megerőltető volt, hiszen vasúti síneket és talpfákat kellett kiásniuk a földből és újra lefektetni azokat.²⁸

Zbigniew Kolakowski túlélő szerint az SS elrettentéssel igyekezett visszafogni a szökések számát. Minden megszökött fogoly után 10 másik megölésével és az egész tábor ételadagjának csökkentésével fenyegették meg őket. Ennek ellenére voltak, akik próbálkoztak a szökéssel, azonban általában eredménytelenül.²⁹

A munka során gyakran érte légiriadó az ott dolgozókat. Ezek alatt az őrség a közeli óvóhelyre vonult, a foglyoknak viszont a szabad ég alatt kellett kivárniuk a végét. Ez természetesen nagyon veszélyes volt, azonban ilyenkor lehetőségük nyílt a vagonokban és a pályaudvar környékén élelem után kutatni.³⁰ Több túlélő emlékezetében élénken élnek a légitámadások pillanatai, hiszen ezek ambivalens érzéseket váltottak ki belőlük. Egy-egy bombázás egyszerre jelentett tényleges életveszélyt saját magunkra nézve, azonban másik szemszögből nézve a szövetségesek támadásai reményt adtak a közelgő felszabadulásra.³¹ Voltak, akiknek – a nehéz fizikai megterhelés dacára – a munka növelte a túlélési esélyeit. Többek ekkor tudtak a vagonokban élelem után kutatni. Főleg krumplit, gabonaféléket és néha cukrot találtak.³² Fred Roer túlélő különösen nagy szerepet tulajdonít az így szerzett plusz kalóriáknak, ugyanis szerinte az ételmezés Regensburgban még rosszabb volt, mint a többi táborban.³³

A Colosseumba általában este öt vagy hat óra felé indultak vissza, ami nem jelentette a nap végét a táborlakók számára. A visszafele vezető úton a túlélők szerint legalább egy órán át álltak a kőhídon, amelynek értelme nem volt, inkább csak az SS kegyetlenkedéseinek egyik módszere volt. A kimerült foglyok közül többen összeestek az álldogálás közben. Őket veréssel térítették eszméletre az SS-őrök. Több városi szemtanú is megemlékezik arról, hogy a nap vé-

26 Schülerwettbewerb 1982/83: 21–27.

27 Sobolewicz 1999: 222.

28 Seifert 2003: 89–91.

29 Seifert 2003: 89–91.

30 Fritz 2006: 241.

31 A Dél-kaliforniai Egyetem Soá Alapítványának videóadatbázis hivatkozásainál elsőként az interjúalany neve, az interjú készítésének dátuma, az interjú készítője, az interjú felvételének országa, illetve az interjú száma szerepel. William Luskenburg, 1996.03.08, Elisa Arden, USA, 12676; David Lester, 1994.07.27, Dana Schwartz, USA, 32; Barry Schwartz, 1996.11.17, Suzie Eisenstock, USA, 22872.

32 Philip Markowicz, 1998.01.29, Elisa Arden, USA, 37648; Fred Roer, 1996.03.29, Janice Englehart, USA, 13817; Tibor Muller, 1996.02.22, Fred Charatan, USA, 9608.

33 Fred Roer, 1996.03.29, Janice Englehart, USA, 13817.

gén a foglyok egy kétkerekű kocsin húzták haza az aznapi halottaikat.³⁴

Bár a létesítmény megléte nyílt titok volt Regensburgban, a lakosságot mégis igyekeztek elszigetelni a foglyoktól. Erre szolgált az az intézkedés, hogy azon az útvonalon, amelyen a foglyok naponta a pályaudvarra gyalogoltak, a gyalogmenettel egy időben nem tartózkodhattak civilek. A facipők kopogása a macskakövön, azonban így is több városlakó emlékében él. A stadthofi városrész lakóit nehéz volt elszigetelni a lágertől. Egy visszaemlékező arról számolt be, hogy főleg esténként fájdalmas kiáltásokat lehetett hallani az épületből. Voltak, akik megpróbáltak valamilyen módon segíteni a foglyoknak. Kenyeret dobtak be nekik, illetve főtt krumplit csempészték át, vagy éppen a hídon állók közé cigarettát dobtak.³⁵ De munka közben is előfordult, hogy civil munkás adott titokban kenyeret egy fogolynak.³⁶

A Regensburgban elhunytak pontos száma a mai napig nem ismert, ugyanis csak néhány dokumentum lelhető fel erre vonatkozóan. Az egyik ilyen forrás a Flossenbürgben vezetett statisztika; ez azonban csak április 13-ig jegyzi az elhunytakat (27 fő). Ezzel szemben a regensburgi városi hivatal március 23. és április 10. között már 35 halálesetről számolt be.³⁷ A városi temetőben elhantolt tömegsír névjegyzéke is fennmaradt, ez alapján 44 áldozatot ismerünk név szerint, egy pedig ismeretlenként lett feljegyezve. Ez utóbbi dokumentum az első halottat négy nappal a tábor létrehozása után jegyzi.³⁸ Az áldozatok száma vélhetően sokkal magasabb volt. Egyes visszaemlékezések szerint néhány holttestet egyszerűen a Dunába dobattak az SS-őrség.³⁹

Hans Simon-Pelanda történész a holttestek In Saal an der Donau településre történő elszállítását is valószínűnek tartja. Ezen a településen szintén egy Außenlager működött, amely egy földalatti repülőgépgyár építésére jött létre. A nehéz fizikai munka következtében fellépő magas halálozás miatt saját krematóriuma volt a lágernek; így Regensburgból is szállíthattak ide holttesteket.⁴⁰

127

Összegezve a halálozással kapcsolatos adatokat, a témával foglalkozó német nyelvű szakirodalomban magas halálozási arányt feltételeznek. Ulrich Fritz és Hans Simon-Pelanda történészek egyaránt úgy vélik, hogy a foglyok legalább 10%-a meghalt a Colosseum fennállásának hetei alatt.^{41,42}

A tábor utolsó napjai során, április 20-án Obersturmführer Plagge még megünnepelte Hitler születésnapját, majd április 23-án este pánikszerűen kiűrtették a Colosseumot. Ezzel kezdetét vette a foglyok felszabadulás előtti utolsó kálváriája, a halálmenet. Regensburgban csak 28 súlyos beteg és egy elhunyt maradt.⁴³ Őket egyes szakirodalmi feldolgozások szerint egy pap

34 Schülerwettbewerb 1982/83: 22–30.

35 Schülerwettbewerb 1982/83: 23–27.

36 Seifert 2003: 92.

37 Arolsen Archiv 8091809, 1945.10.01 – 1947.05.09, Verzeichnis zu befreiten Häftlingen des KL Flossenbürg, die ins Hilfskrankenhaus Klerikalseminar gebracht wurden; Schreiben der UNRRA betreffend Außenlager Regensburg (u.a. Zwangsarbeit, Massengrab) (1945–1947) 8–10.

38 Fritz 2006: 242.

39 Schülerwettbewerb 1982/83: 26.

40 Simon-Pelanda (szerk.) 1993: 12.

41 Fritz 2006: 242.

42 Simon-Pelanda 1996: 167.

43 Simon-Pelanda 1996: 166.

közbenjárása révén a papnevelő intézet fogadta be,⁴⁴ míg más leírások szerint egy orvos átszállította őket egy katonai kórházba.⁴⁵

A járóképes foglyokat a Colosseum épülete előtt felsorakoztatták, és két oszlopban nyugat felé indították őket. Az indulás előtt mindenki kapott egy edényt 3 kanál cukorral és egy fél kenyérrel.⁴⁶A menetoszlop célja az osztrák-német határon fekvő Laufen település volt, ahová május 3-án érkeztek meg.⁴⁷

A halálmenet körülményeiről több visszaemlékezés is fennmaradt. Tadeusz Sobolewicz könyvében beszámol arról, hogy azokat, aki nem bírták tartani az iramot, az SS-őrség egyszerűen lelőtte. Ő maga, hogy ezt a sorsot elkerülje, igyekezett „hasznossá tenni” magát azáltal, hogy öt másik fogollyal együtt a tábori konyha kocsiját húzta. Azonban ez a munka rengeteg energiát emésztett fel, és a pihenők során nekik kellett főzniük is, habár az élelem gyorsan elfogyott. Szállásként az őrség istállóba, pajtába terelte be őket, ahol a gazdáktól néha kaptak régi krumplit és répát.⁴⁸

A halálmenet során többen is sikeres szökést hajtottak végre. Erre általában két módszer volt: vagy este a sötét és ködös időben elszöktek, vagy a pajtákban a széna közt elbújva sikerült egyeseknek elrejtőzni. Utóbbi módszerre azonban az őrk hamar rájöttek, és minden reggeli indulás előtt botokkal beleszúrtak a szénakazalba foglyok után kutatva. Viszont nemcsak a foglyok, hanem az SS-őrök közül is volt, aki megszökött, főleg miután értesültek Hitler halálhíreről.⁴⁹

A megszökött foglyok közül többen a környék parasztcsaládjainál leltek menedékre egészen addig, amíg az amerikai csapatok fel nem szabadították őket.⁵⁰

128 Henry Freier túlélő a vele készített interjúban beszámolt egy felszabadulás utáni lincselésről. A tanyákon bujkáló SS-őröket egy településre vitték (nem nevezi meg pontosan), ahol egykori foglyok is voltak. Erre a 8 órre a körülbelül 40 beteg és legyengült fogoly rátámadt és megölte őket.⁵¹

A világháború lezárulta után az egykori tábor épülete újra mindennapi városi funkciókat töltött be. Volt táncterem és rövid ideig színház is, majd egy 2005-ös felújítást követően lakásokat alakítottak ki.⁵² Jelenleg egy vietnámi étterem is üzemel benne.

A háborút követő évtizedek alatt lassan homályba merült annak az emlékezete, hogy a városban egy koncentrációs tábor működött. Habár sorra avatták fel a különböző áldozati csoportok emléktábláit és emlékműveit Regensburgban, a láger foglyaira való megemlékezés sorra elmaradt.

44 Fritz 2006: 242.

45 Simon-Pelanda 1996: 167.

46 Simon-Pelanda 1996: 166.

47 Fritz 2006: 242.

48 Sobolewicz 1999: 234–239.

49 Sobolewicz 1999: 238–243.

50 Sobolewicz 1999: 247–249.

51 Henry Freier, 1995.12.27, Joni Sussman, USA, 10573.

52 Fritz 2006: 242.

EMLÉKEZÉS

A tanulmány második felében annak a folyamatnak a bemutatása következik, amely az emlékezés kérdéskörét tekinti át a Colosseum kapcsán.

Az áldozatokról már 1950-ben megemlékeztek a városban, amikor az evangélikus temetőben lévő tömegsírra egy sírkövet állítottak.⁵³ A tervek szerint a szövegezés a következő lett volna: „KZ-Massengrab mit 70-90 ausländischen Toten”,⁵⁴ azaz „egy koncentrációs tábor tömegsírja 70–90 külföldi halottal”. Azonban végül nem ez az elgondolás valósult meg, és a feliratot a következőképpen változtatták meg: „ausländischen Opfer des Nationalsozialismus”,⁵⁵ tehát a halottakat már nem a táborban elhunytként, hanem egyszerűen a nemzetiszocializmus áldozataiként említik. Ez a megfogalmazás pedig túl tág volt, hiszen a korszak kapcsán számos más áldozati csoportról is beszélhetünk. A sírkő pedig ezáltal nem informált arról, hogy valójában kiknek a tömegsírjának is állít emléket.

Ez a fogalmazásbéli probléma nem is oldódott meg. 1955-ben a sírt kihantolták, és a francia, valamint belga nemzetiségű áldozatokat visszavitték hazájukba. Ezzel párhuzamosan a többi elhunyt maradványait Flossenbürgbe szállították, és ott egy újabb közös sírba temették.⁵⁶ Ezután a temetőben maradt síremlék nyomtalanul eltűnt,⁵⁷ mintha a városban sosem lett volna egy tömegsír. Egyes szakirodalom úgy feltételezi, hogy a tábla szintén Flossenbürgbe került az emlékhely egyik raktárába.⁵⁸

Nemcsak a sírkő tűnt el a városból, hanem a tábor emléke is feledésbe merült. Bő húsz év elteltével, az 1970-es évek közepéig kell várni a következő pillanatra, amikor újra megjelenik az emlékezetben a koncentrációs tábor ténye. Ekkor egy antifasiszta demonstráció kezdő- és végpontja volt a Colosseum épülete.⁵⁹

Az egykori külső tábor azonban az 1982/83-as tanévben került markánsan a figyelem középpontjába. A város egyik középiskolájának diákjai a regensburgi és környező települések Arbeitskommandoinak történetét dolgozták fel egy történelemverseny keretén belül.⁶⁰ A középiskolásokat Hans Simon-Pelanda történész segítette a munkában. A diákok az archívumokban zajló kutatás és a már megjelent szakirodalom tanulmányozása mellett a lakosság segítségét is szerették volna kérni a tények feltárásához. Újsághirdetéseket feladva próbáltak szemtanúkat keresni, azonban a legtöbben még anonimitás mellett is elzárkóztak a kérdések elől. Az elkészült műben a diákok keserűen meg is jegyezték, hogy lassan azt kezdték érezni, hogy Regensburgnak 1933 és 1945 között mintha egy lakosa sem lett volna.⁶¹

53 Seifert 2003: 92.

54 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 9.

55 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 9.

56 Seifert 2003: 92.

57 Simon-Pelanda 1996: 167.

58 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 10.

59 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 11.

60 A Berufsschule für Wirtschaft mit Berufsaufbauschule diákjai a Schülerwettbewerb Deutsche Geschichte 1982/83. versenyre a *Die Außenkommandos des Konzentrationslagers Flossenbürg in und um Regensburg und ihre Bedeutung für Stadt und Einwohner* című munkával jelentkeztek.

61 Schülerwettbewerb 1982/83: 7–10.

Érdekes tény – a mai kutatási eredményekkel összevetve, – hogy ők még úgy gondolták, a tábornak nem volt túlélője.⁶² Azonban az 1990-es években megkezdődő oral history kutatásoknak hála, ma már számos interjúút lehet találni (például a Dél-kaliforniai Egyetem Soá Alapítványának Vizuális Történelmi Archívumában⁶³) a Colosseum túlélőivel. Ezek a személyek viszont döntő többségben az Egyesült Államokban éltek, így a verseny résztvevői számára elérhetetlenek voltak.

A második helyezést elért munka társadalmi visszhangra lelt. A csapat a nyereségének egy részét pedig a városvezetés számára ajánlotta fel arra a célra, hogy az méltó emlékművet állíttasson a lágér áldozatai számára. A ház akkori tulajdonosa viszont nem engedélyezte egy emléktábla elhelyezését a falon. A városvezetés pedig nem tett további lépéseket az ügy megvalósítására, a pénz valószínűleg más célokra lett felhasználva.⁶⁴ A tanulóknak már csak egy évük volt hátra az érettségiig, emiatt pedig pár éven belül nem maradt senki, aki az emlékmű ügyét tovább vitte volna.

A tanulmányi verseny története így keserédes lett. Hiszen a munka, amit a diákok végeztek, tagadhatatlanul mérföldkő a Colosseum történetének feltárása kapcsán, azonban a meg nem valósult emlékmű azt mutatja, hogy a város még nem állt készen szembenézni a múlttal.

1984-ben Simon-Pelanda és Peter Heigl megjelentetett egy városvezető füzetet,⁶⁵ amely mintegy alternatív idegenvezető füzetként a város olyan részeit mutatta be, amelyek a náciizmus alatt fontos szerepet játszottak. Ezek között szerepel a tábor épülete is egy rövid leírással.

A következő években felmerült egy közös központi emlékmű állításának ötlete, amely a háború összes Regensburghoz köthető áldozatáról emlékezett volna meg. Azonban ez a kezdeményezés is elhalt, miután a városvezetés pénzügyi akadályokra hivatkozva elvetette a javaslatot. Ahogy telt az idő, más emlékművek viszont sorra felavatásra kerültek. Ide sorolható a városból elhurcolt zsidó hitközség, a szovjet hadifoglyok vagy az eutanáziaprogram áldozatainak emlékműve. Lassan, egyedül csak a koncentrációs tábor foglyainak emléke maradt minden nyom nélkül.⁶⁶

1994-ben minden pénzügyi és egyéb akadály elhárult, és november 8-án, 12 évvel a közpiskolások kezdeményezése után, felavatták a regensburgi KZ-Außenlager áldozatainak emlékművét. Az emlékezés problémája viszont nem oldódott meg ezzel a gesztussal, ugyanis az emlékművet ért kritikák új nézőpontot nyitottak meg a kérdéssel kapcsolatban. 2013-ban Ulrich Fritz, a Bajor Emlékhely Alapítvány munkatársa, Jörg Skriebeleit, a flossenbürgi emlékhely munkatársa és Mark Spoerer, a regensburgi egyetem történésze közösen fogalmazták meg

62 Schülerwettbewerb 1982/83: 21.

63 <https://vha.usc.edu/> – utolsó letöltés 2023. május 07.

64 Simon-Pelanda 1996: 160.

65 Simon-Pelanda, Hans – Heigl, Peter 1984: *Regensburg. Eine andere Stadtführung 1933 – 1945*. Regensburg (kézirat).

66 Simon-Pelanda 1996: 160.

3. kép: Az 1994-ben állított emlékmű (szerző fotója)

javaslataikat az emlékmű, és a városi emlékezet ápolása kapcsán.⁶⁷ A bírálatok elsődlegesen a felavatott emlékmű elhelyezkedésére, illetve a felirat tartalmi mivoltára vonatkoztak. Az emlékművet nem a Colosseum épületének közelében, hanem az utca szemközti oldalán mintegy 50 méterrel arrébb állította fel a város. Ennek gyakorlati oka az lehetett, hogy az utcában egy ekkora alkotás valójában csak itt lehetett elhelyezni. Azonban a környezet még így sem ideális egy ilyen témához. Az emlékmű körül padok és biciklitárolók rengetegében szó szerint elvész a szobor.⁶⁸ A rajta található felirat:

„Dem Gedachtnis der Opfer des KZ-Aussenkommandos Flossenbürg in Stadtamhof vom 19.3 – 23.4.1945 400 Gefangenen teils judischen Glaubens aus vielen Landern Europas – Die Würde des Menschen ist unantastbar.”⁶⁹

Ez a megfogalmazás – a temetői példához hasonlóan – szintén nagyon kevés információval szolgál olvasójának, a történeti esemény konkrétumait csak sejteti.⁷⁰

67 Fritz, Ulrich – Skriebeleit, Jörg – Spoerer, Mark 2013: *Gutachten. Das Außenlager Regensburg des KZ Flossenbürg. Geschichte und Erinnerung*, Regensburg (kézirat).

68 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 18–19.

69 „Az 1945. március 19. és április 23. között fennálló flossenbürgi KZ-Aussenkommando stadthofji áldozatainak, 400 – Európa különböző országaiból származó, részben zsidó vallású – foglyok emlékére – Az emberi méltóság sérthetetlen.” Fordítás: Vojcsik M. Johanna.

70 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 18–20.

Egy évvel később a városvezetés először fordított arra figyelmet, hogy az 50. évfordulóra meghívjon két egykori foglyot. Így 1995. április 24-én két túlélő, Marcel Lehrbette és a már többször idézett Tadeusz Sobolewicz ismét visszatért Regensburgba.⁷¹

Ezt követően ismét több mint 10 évnek kell eltelnie, hogy bármilyen változás történjen a jogosan kritizált emlékműállítás kapcsán. 2011-ben egy járólapot helyezett el a városvezetés most már ténylegesen a volt lágerépület előtt. Megjegyzendő, hogy előtte a tulajdonos 2008-ban ismételten megtagadta egy emléktábla elhelyezését az épület falán. A földön található emléktábla szövegezése a következő:

„Stadtamhof 5. Im Rückgebäude des ehemaligen Gasthauses Colosseum waren in den letzten Wochen des nationalsozialistischen Diktatur, vom 19. März bis zum 23. April 1945, Häftlinge des Konzentrationslagers Flossenbürg untergebracht. Vor dem Haus mussten die Häftlinge, durch Unterernährung und Demütigenden geschwächt, zum Appell antreten.“⁷²

Az emléktábla pozitívuma – az emlékművel ellentétben –, hogy végre a konkrét helyszínhez köti az eseményeket. A szövegezés bizonyos szempontból még mindig félrevezető, hiszen a foglyok halálának tényét nem kapcsolja az épülethez. Utóbbi csak szálláshelyként jelenik meg, illetve mint az a hely, amely előtt a sorakozás zajlott. Maga a tény, hogy a tábor következményként Regensburgban koncentrációs tábori foglyok szenvedtek és haltak meg, nem derül ki közvetlenül a szövegből.⁷³ Negatívumként említendő még, hogy maga a tábla annyira beleolvad az utca burkolatába, hogy szinte lehetetlen észrevenni.

A már említett történészek által írt tanácsadói munka az emléktábla elhelyezése után fogalmazza meg javaslatait a városvezetés számára. A történészek elsődlegesen az információ fontosságára hívják fel a figyelmet; hangsúlyozzák, hogy a Colosseum csak egy volt azok közül a helyszínek közül, amelyek a holokauszthoz kapcsolódnak a városban. Ezért javasolják, hogy a város több pontján is – mint például a pályaudvaron vagy az evangélikus temetőben – ,lehetne információkat elhelyezni. Emellett felhívják a figyelmet még arra is, hogy a városi múzeum csak a 16. századig mutatja be a település történelmét.

Ezért célszerű lenne egy olyan múzeum vagy kiállítás létrehozása, amely a második világháborús idősakkal foglalkozik. Reményüket fejezik ki, hogy az éppen akkor épülő Bayerische Geschichte Museumban talán végre helyet kap a koncentrációs tábor bemutatása is.⁷⁴

A javaslatok részben megvalósultak. 2016-ban információs oszlopokat avattak fel az 1994-es emlékmű mellett. Regensburg ekkor részt vett egy európai uniós projektben (REDISCOVER – Das jüdische Kulturerbe in der Donauregion), amely a Duna menti zsidó örökség ápolásával foglalkozik. Ennek keretében egy városi sétát dolgoztak ki, amely a város zsidósághoz köthető emlékeit, köztük a Colosseumot is bemutatja.⁷⁵

71 Simon-Pelanda 1996: 168.

72 „Az egykori Colosseum vendéglő hátsó épületében voltak elszállásolva a nemzetiszocialista diktatúra utolsó heteiben, 1945. március 19-től április 23-ig, a flossenbürgi koncentrációs tábor foglyai. A ház előtt kellett az alultápláltságtól és megaláztatásoktól legyengült foglyoknak sorakozniuk.” Fordítás: Vojcsik M. Johanna.

73 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 13, 20–21.

74 Fritz – Skriebeleit – Spoerer 2013: 23–26.

75 <https://www.regensburg.de/welterbe/projekte/aktuelle-projekte/eu-projekt-rediscover-das-juedisches-kulturerbe-in-der-donauregion/stadtplan-digital-juedisches-regensburg/12-infostelen-colosseum> – utolsó letöltés 2021. március 11.

Ezen tanulmány a 2020-as évi követi nyomon a városi emlékezetpolitikát. Ebben az évben már az egykori lágerepületen is megtalálható volt egy információs tábla, amely rövid összefoglaló mellett a szemközti emlékműhöz irányítja az érdeklődőt. Sajnos ezen a táblán nem áll évszám, azonban a betűtípusból arra lehet következtetni, hogy a 2016-os projekt keretén belül helyezték fel. A 2019-ben megnyílt Bajor Történelmi Múzeum új kiállítása nem helyez nagyobb hangsúlyt a holokausztra: a kiállítás fókuszában Bajorország története és kevésbé a városi helytörténet áll. A nemzetiszocialista időszakra vonatkozó kiállítási rész bemutatja a náci terrort, a bajor koncentrációs táborokat, a zsidóüldözést, illetve a zsidó kultúra elleni fellépést is. Bár maga a múzeum általánosan a bajor történelmet célozza bemutatni, a kiállítási forgatókönyvet tanulmányozva kiderül, hogy a muzeológusok várostörténelmi szempontokat is szem előtt tartottak a megvalósításkor. Ezt az bizonyítja, hogy a forgatókönyvben több helyen piros betűkkel megjelenik a *Regensburg-Bezug!*⁷⁶ megjegyzés. Az egyik vitrinben egy légifelvételt is bemutatnak a lebombázott városról, itt egészen magától értetődő lenne a Colosseum megemlézése, azonban ez elmaradt.⁷⁷

A regensburgi tábor története remekül szemlélteti, hogy a kisebb lágerek, mint például az Außenlagerek története sok esetben a mai napig nem teljesen feltárt részei a holokauszt egészének. Jelen esetben látható, hogy a német nyelvű szakirodalom foglalkozik vele, illetve a helytörténelmi érdeklődés is jelen van a témával kapcsolatban. A téma nem csak helytörténelmi szempontból jelentős, hiszen Regensburgba számos nemzetiség tagjait deportálták és kötelezték kényszermunkára. Ezeknek a táboroknak a kutatása nemzetközi és magyar vonatkozásban is vizsgálendő aspektusa lehet a holokausztkutatásnak. Egy fiatal kutató számára pedig olyan témát jelentenek, amelyeket csekélyebb mértékű feldolgozottság jellemez, így azoknak is tartogatnak lehetőségeket, akik a táborok történetével szeretnének foglalkozni. **133**

76 Jelentése: 'Regensburgi vonatkozás'.

77 1925–1950 – *Generation 6/9 Diktatur – Katastrophe – Neubeginn*. Museum der Bayerischen Geschichte kiállítás forgatókönyve.

LEVÉLTÁRI FORRÁS

1925-1950 - Generation 6/9 Diktatur - Katastrophe - Neubeginn. Museum der Bayerischen Geschichte kiállítás forgatókönyv

Arolsen Archiv 8091809, 1945.10.01 – 1947.05.09., Verzeichnis zu befreiten Häftlingen des KL Flossenbürg, die ins Hilfskrankenhaus Klerikalseminar gebracht wurden; Schreiben der UNRRA betreffend Außenlager Regensburg (u.a. Zwangsarbeit, Massengrab) (1945-1947) https://collections.arolsen-archives.org/de/archive/1-1-8-1_8091809 – utolsó letöltés 2023. január 4.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Benz, Wolfgang 1999: Die Allgegenwart des Konzentrationslagers. Außenlager im nationalsozialistischen KZ-System. In: Benz, Wolfgang – Distel, Barbara (Hg.): *Dachauer Hefte* 15. Dachau, 3–17.

Schülerwettbewerb 1982/83: *Die Außenkommandos des Konzentrationslagers Flossenbürg in und um Regensburg und ihre Bedeutung für Stadt und Einwohner* – Schülerwettbewerb 1982/83, [Regensburg], (kézirat)

Simon-Pelanda, Hans (Hg.) 1993: *Ein denkmal für die Toten aus dem KZ-Aussenkommando „Colosseum“ in Regensburg*. Regensburg (kézirat)

Feidel, Michael 1993: *Außenlager des Konzentrationslagers Flossenbürg in Bayern*. (szakdolgozat) Universität Regensburg, Regensburg

Fritz, Ulrich – Skriebeleit, Jörg – Spoerer, Mark 2013: *Gutachten. Das Außenlager Regensburg des KZ Flossenbürg, Geschichte und Erinnerung*, Regensburg (kézirat)

Fritz, Ulrich 2006: Regensburg. In: Benz, Wolfgang – Distel, Barbara (Hg.): *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager Band 4. Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück*, München, 240–243.

Seifert, Sylvia 2003: Das KZ-Außenlager Colosseum. Berichte über das Lagerleben. In: *Begegnungen mit ehemaligen ZwangsarbeiterInnen*, Regensburg, 86–95.

135

Simon-Pelanda, Hans – Heigl, Peter 1984: *Regensburg. Eine andere Stadtführung 1933 – 1945*. Regensburg (kézirat)

Simon-Pelanda, Hans 1996: Im Herzen der Stadt In: Benz, Wolfgang – Distel, Barbara (Hg.) *Dachauer Hefte* 12. Dachau, 159–169.

Sobolewicz, Tadeusz 1999: *Aus der Hölle zurück. Von der Willkür des Überlebens im Kontrationslager*, Frankfurt am Main

Wolter, Heike 2011: *„Wenn der Krieg um 11 Uhr aus ist, seid ihr um 10 Uhr alle tot!“ Sterben und Überleben im KZ-Außenlager Obertraubling*, Salzburg

FELHASZNÁLT HONLAPOK

Regensburgi városi honlap: <https://www.regensburg.de/welterbe/projekte/aktuelle-projekte/eu-projekt-rediscover-das-juedische-kulturerbe-in-der-donauregion/stadtplan-digital-juedisches-regensburg/12-infostelen-colosseum> – utolsó letöltés: 2021. március 11.

Dél-kaliforniai Egyetem Soá Alapítványának Vizuális Történelmi Archívuma: <https://vha.usc.edu/> – utolsó letöltés: 2023. május 07.

VIDEÓINTERJÚK A DÉL-KALIFORNIAI EGYETEM SOÁ ADATBÁZISÁBÓL

David Lester 1994.07.27. Dana Schwartz USA, 32.

Henry Freier 1995.12.27. Joni Sussman USA, 10573.

Tibor Muller 1996.02.22. Fred Charatan, USA 9608.

William Luskenburg 1996.03.08. Elisa Arden USA 12676.

Fred Roer 1996.03.29. Janice Englehart, USA 13817.

Barry Schwartz 1996.11.17. Suzie Eisenstock USA, 22872.

136 Philip Markowicz 1998.01.29. Elisa Arden, USA 37648.

KÉPMELLÉKLET

1. kép: A regensburgi KZ-Außenlager egykori épülete (szerző fotója)
2. kép: Stadthof városrész és a Colosseum épülete (szerző fotója)
3. kép: Az 1994-ben állított emlékmű (szerző fotója)